

BİR HETERODOKS DERVİŞ KİMLİĞİNİN İNŞASI YAHUT VEFAİLİKTEN ALEVİLİĞE: ŞEYH ÇOBAN VE EVLADINA DAİR

Construction Of A Heterodox Dervish Identity Or From Vefatism To Alevism: On Sheik Coban And His Child

Sadullah Gülten¹

Özet

Adına ilk olarak Vefaî tarikatının kurucusu Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin hayatının ve kerametlerinin anlatıldığı menakıbnamede rastlanılan Şeyh Çoban, pek çok gayri Sünni derviş gibi menkıbelerin gölgesinde kalmış tarihî bir şahsiyettir. O da diğer heterodoks dervişler gibi, kendisine bağlı aşireti ve dolayısıyla müritleriyle hareket etmiş, Sivas'a yerleşerek burada inşa ettiği zaviyesinde irşat faaliyetini yürütmüştür. Şeyh Çoban'ın desteğini almak isteyen Selçuklu hükümdarı III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284), zaviyenin giderlerinin karşılanması için zaviyeye vakıflar tahsis etmiştir. Devletin desteği ile birlikte zaviyenin bulunduğu bölge zamanla Sivas'ın önemli bir mahallesi haline gelirken, dervişler de vakıflar eliyle şehrin sosyal yapısına eklenmiştir. Diğer taraftan kendisine bağlı aşiret mensuplarının ve müritlerinin Anadolu'nun farklı yerlerine dağılması sonucunda Türkmenler arasında önemli bir kült haline gelmiş, pek çok yerde adına zaviyeler açılmış, makam ve türbeler inşa edilmiştir. Sivas'taki Şeyh Çoban zaviyesinin yanındaki türbeden başka, Sivas'ın Gölova ilçesine bağlı Çobanlı köyünde, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde ve son olarak Hasankeyf'te bulunan Şeyh Çoban türbeleri sayılabilir. Yine Niğde, Hasankeyf, Aksaray, Çemişgezek (Tunceli) ve Karahisar-ı Sahip sancaklarında Şeyh Çoban zaviyeleri ile Hasankeyf, Niğde, Tokat, Urfa ve Kastamonu sancaklarında Şeyh Çoban isimli köyler bulunmaktadır. Etrafında oluşan bu kültün de etkisiyle o, merkezi Tunceli'nin Mazgirt ilçesi olan Şeyh Çoban isimli Alevi ocağının kurucusu olarak kabul edilmektedir. Bu bağlamda, Şeyh Çoban'ın Anadolu'ya gelişi, Sivas'a yerleşmesi, Anadolu'nun farklı yerlerinde görülen Şeyh Çoban isimli zaviye, türbe, mahalle ve köylerin ortaya çıkışı ile bir Vefaî şeyhinin Alevi ocağı kurucusu olarak kabul edilmesi çalışmanın konusunu teşkil etmektedir. Yine burada Şeyh Çoban ocağından hareketle Alevi ocaklarının isimlendirilmesinde ve ortaya çıkışında, Anadolu'nun dinî ve siyasî yapısında rol oynayan kişilerin etkisi üzerinde de durulacaktır. Bu hususlar, Ebu'l-Vefa menakıbnamesi ve tahrir defterleri ışığında aydınlatılmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Şeyh Çoban, Ebu'l- Vefa, Menakıbname, Alevi Ocağı, Tunceli, Sivas, Zaviye, Türbe, Tahrir Defterleri.

¹ Doç. Dr., Ordu Üniversitesi Tarih Bölümü/ Assoc. Prof. Dr., Ordu University Department of History.

Abstract

Sheik Coban, whose name was first encountered in the saga which addresses the life and miracles of Ebu'l-Vefa Bağdadî, who is the founder of Vefaî cult, is a historical figure who was overshadowed by the sagas like many Sunni dervishes. Like the other heterodox dervishes, he also acted with the tribes allied with him and his followers, settled in Sivas and conducted guidance activities in the hermitage he constructed. Seljuk ruler III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284), who wanted to get help from Sheik Coban, allocated charitable foundations for the hermitage to meet the expenses. The field of the hermitage gained importance in Sivas in the course of time with the contributions of the government and the dervishes joined the social structure of the city with the help of the charitable foundations. On the other hand, as a result of the spread of the allied tribe members and followers across different parts of Anatolia, an important cult spread among the Turkmen, hermitages were opened in lots of places and offices and mausoleums were built. There are other Sheik Coban mausoleums in Cobanlı village of Gölova district, Mazgirt district of Tunceli and in Hasankeyf apart from the mausoleum near the Sheik Coban hermitage in Sivas. Additionally, there are Sheik Coban hermitages in Niğde, Hasankeyf, Aksaray, Çemişgezek (Tunceli) and Karahisar-ı Sahip and villages named Sheik Coban in Hasankeyf, Niğde, Tokat, Urfa and Kastamonu. Together with the influence of the cult formed around him, he is regarded as the founder of the Alevi family called Sheik Coban, the Mazgirt district of Tunceli. In this regard, this study addresses arrival of Sheik Coban in Anatolia, settlement in Sivas, emergence of hermitages, mausoleums, neighborhoods and villages named Sheik Coban in different parts of Anatolia and the acceptance of a Vefai sheik as the founder of an Alevi family. This study also addresses, in light of the Sheik Coban family, naming Alevi families and their emergence, the influence of people who played a role in the religious and political structure of Anatolia, which will be enlightened with the help of Ebu'l-Vefa saga and cadastral record books.

Key words: Sheik Coban, Ebu'l- Vefa, Menakıbnâme, Alevi Family, Tunceli, Sivas, Hermitage, Mausoleum, Cadastral Record Books.

Giriş

Alevi inancının temelini oluşturan kurumların başında Alevi ocakları gelmektedir. Anadolu ve Balkanlarda bulunan ocakların büyük bir bölümü, kurucusu olduğuna inanılan kişilerin isimleriyle anılmaktadır. Fakat bunların tarihî kişilikleri gibi ocakların da ne zaman ortaya çıktığı tartışmalı konular arasındadır (Yaman, 2011). Bununla beraber ocakların ortaya çıkışında ve kurumsal bir hale gelmesinde Şah İsmail'in

önemli bir rol oynadığı kabul edilmektedir. O, hem Anadolu'daki taraftarlarını bir arada tutabilmek hem de kendisine bağlamak maksadıyla bazı girişimlerde bulunmuş, bu çerçevede onları hem kendisine hem de Hz. Ali'ye bağlayan şecereler düzenlemiştir (Ocak, 2011a: 89). Şecereler, sıradan kişilerden ziyade Anadolu'nun dinî, siyasî ve sosyal hayatına tesir etmiş dervişlerin soyundan geldiğine inanılan kişilere verilmiştir. Bu bağlamda ocak kurucusu olarak kabul edilenlerin neredeyse tamamı Yesevî, Vefaî, Kalenderî, Haydarî ve Hurufî sonrasında ise bu tarikatların bir birleşimi olan Bektaşî tarikatının birer temsilcisi olan dervişlerdir. Böylece uzun yıllar boyunca onların etrafında olduğu düşünülen kutsallık ve manevi güçten istifade edilmiş, Alevi ocakları ve bununla bağlantılı olarak dedelik kurumu ortaya çıkmıştır. Bu şecereler bir yandan onları kutsal bir aileye, yani Hz. Ali soyuna bağlarken, bir yandan da bahsedilen tarikatlara mensup şeyhler etraflarında oluşan menkıbeler onların zamanla Alevi-Bektaşî geleneği içinde kabul ve takdis edilmesinde etkili olmuştur. Şu halde onların bugünkü terminoloji ile Alevi-Bektaşî geleneğine bağlı olarak gösterilmesinin hatalı olduğunu söylemek gerekir. Geçmişin terminolojisini bugünkü anlayışla anlamaya ve değerlendirmeye çalışmak bir başka zorluğu oluşturmaktadır. Bu anlayış, günümüzde bir dönemin Anadolu'suna damga vurmuş kişiler üzerinden yürütülmeye çalışılan politik ve siyasî duruşların geçmişe ait temellerinin zayıf veya hatalı olmasına sebep olmaktadır. Ocak kurucusu olduğuna inanılan kişilerden pek çoğu hakkındaki malûmat, tartışmalı bilgiler içeren bu şecerelere ve menkıbelere dayanmaktadır. Şecere ve menkıbelerdeki bilgilerin ocakzâdeler veya bu gelenekten gelen amatör araştırmacılar tarafından herhangi bir kritiğe tabi tutulmaksızın mutlak doğru kabul edilmesi sebebiyle, bunların üzerinden hatalı ve eksik pek çok yorum ve değerlendirme yapılmaktadır. Ocaklar üzerinde yapılacak çalışmaların ilk aşaması, ocaklara isimleri verilen kişilerin tarihî kimliklerinin aydınlatılması olmalıdır. Sağlam temele dayanmayan çalışmalar, yanlış bilinenlerin tekrarından başka bir şey sağlamadığı gibi pek çok meseleyi daha çetrefilli ve içinden çıkılmaz bir hale getirmektedir.

Çalışmamızın konusu olan Şeyh Çoban, Anadolu'nun Türkleşme ve İslamlaşma serüveninde ön plana çıkmış bir Vefaî şeyhidir. Ayrıca, merkezi Tunceli'nin Mazgirt ilçesi olan Çoban Dede veya Şeyh Çoban isimli Alevi ocağının da kurucusu olarak kabul edilmektedir. O da muhtemelen pek çok derviş gibi, Moğol istilası sırasında aşiretiyle birlikte Anadolu'ya gelmiş ve kısa bir süre sonra zaviyesini kurarak tasavvufî fikirlerini yaymaya başlamıştır. Şeyh Çoban'ın ölümünden sonra etrafında bulunanlar, Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılarak onun etrafında bir kült oluşturmuşlardır.

Bu itibarla, Anadolu'nun pek çok yerinde Şeyh Çoban adını taşıyan cemaat, zaviye, türbe, mahalle ve köye rastlamak mümkündür. Temelleri XIII. ve XIV. yüzyıllarda atılan zaviye, türbe, mahalle ve köylere ait tutulan kayıtlar, Alevi ocak kurucuları ve ocakzâdeler hakkında da bazı önemli bilgileri içermektedir. Selçuklu ve Osmanlı döneminde tespit edilen bu yerlerde yapılacak alan araştırmaları ve derlemeler, ocaklar ve ocak talipleri arasındaki ilişkiyi de gün yüzüne çıkartabilir. Böyle bir çalışma bu kısa makalenin konusunun dışında kalmakla birlikte, bu tür çalışmalar ilginç sonuçlar ortaya koyabilir. Öte yandan güçlü bir konar-göçer geleneğe sahip bir toplulukta Çoban isminin sık kullanıldığı malûmdur. Dolayısıyla konar-göçerler arasında Şeyh Çoban isimli birden çok dervişin yaşamış olma ihtimali de gözden uzak tutulmamalıdır. Bu çerçevede, çalışmada tespit edilen Şeyh Çoban isimli ocak, cemaat, zaviye, türbe, mahalle ve köyler arasındaki bağlantılar gösterilecek olup, bunlar arasındaki ilişki ve irtibat hususundaki nihaî değerlendirme okuyucunun takdirine bırakılacaktır. Zira çağdaş kaynaklarda hakkında hiçbir iz olmayan ve efsanelerin gölgesinde kalmış birisi üzerinde yapılan değerlendirmelerin eksik olma ihtimali her zaman vakidir. Buna rağmen, çalışmada kaynakların el verdiği ölçüde onun tarihî kimliği ve misyonu hakkında bir çerçeve çizilmeye çalışılmış, Alevi ocak kurucularına dair bazı tespit ve değerlendirmeler yapılmıştır.

Sivas'ta Bir Vefâî Şeyhi

Şeyh Çoban adına ilk olarak Irak, Suriye ve Anadolu Türkmenleri arasında yaygın olan Vefâî tarikatının kurucusu Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin hayatının ve kerametlerinin anlatıldığı menakıbnamede rastlanılmaktadır (Menakıbname: 2006). Vefâî tarikatı (Şahin, 2013: 600), Anadolu'nun sosyal ve siyasî hayatına derinden tesir etmiş, tarikat mensupları Selçuklular döneminde meydana gelen Babaî isyanının tasavvufî alt yapısını oluştururken, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında da etkili olmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde yaşayan Şeyh Edebalı ve Geyikli Baba gibi pek çok dervişin bu tarikata bağlı olduğu bilinmektedir (Ocak 1994: 347). Bazı itirazî görüşlere rağmen (Karamustafa, 2005: 61-88), Vefâî dervişlerinin Anadolu'nun Türkleşip İslamlaşmasında oynadıkları rol oldukça etkilidir. Aşağıda teferruatlı bir şekilde üzerinde durulacağı üzere, pek çok Alevi ocak kurucusu bir şekilde onunla veya ailesiyle irtibatlı olarak gösterilmiştir. Bu itibarla, Şeyh Çoban'ın adına ilk olarak Ebu'l-Vefa menakıbnamesinde Şeyh Hüseyin Raî şeklinde rastlanması ve Ebu'l-Vefa'nın halifeleri arasında gösterilmesi tesadüfî değildir. Menakıbnameye

göre; Ebu'l-Vefa yemek yerken bir yolcuya rastlar ve ona yemesi için bir lokma verir. Çocuğu olmayan bu kişinin lokmayı yedikten sonra bir erkek çocuğu olur ve adını Hüseyin koyar. Hüseyin, babasının sığır sürüsünde çobanlık yaptığı için ona Arapça çoban manasına gelen *Râî* ismi verilir. Çobanlık yapmaya başlamasıyla sığırlar artıp bereketlenir. Bu sırada bazı kerametler göstermeye başlar. Oğlu hacca gitmiş bir kadın bir gün helva pişirerek halka dağıtır, bu sırada *Keşke oğlum dahi burada olup, bu helvadan yiyeydi* diye söylenir. Bunu duyan Hüseyin Râî kadından bir tepsi helva alarak kadının hacdaki oğluna iletir. O, sonunda sığır gütmeyi terk edip Ebu'l-Vefa'ya gitmek arzusuyla vatanını terk eder. Ebu'l-Vefa, Hüseyin'i görür görmez *Bu, ol lokmanın eserdir* diyerek tanır. Hüseyin Râî, şeyhin ayağına düşerek tövbe eder. Bu günden sonra terakki edip, meratib-i aliyeye erişir, kamil ve mükemmil olur. Rahman adlı bir köye yerleşerek burada bir zaviye kurar ve ölünceye kadar burada irşatla meşgul olur. Ölünce ulu bir mezara defnedilir (Menakıbnâme, 2006: 313).

Menakıbnamede geçen Rahman köyünün neresi olduğu tespit edilememekle birlikte, onun öldükten sonra ulu bir mezara defnedilmiş olduğu yönündeki bilgiler tarihî gerçeklikle uyumaktadır. Zira Sivas merkezde, Sivas'ın Gölova ilçesine bağlı Çobanlı köyünde, Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde ve son olarak Hasankeyf'te ona isnad edilen türbeler bulunmaktadır. Bu bağlamda onun da birçok Anadolu evliyası gibi birden çok makamının ve türbesinin olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan Sivas merkezdeki Şeyh Çoban türbesinin tarihi tam olarak tespit edilememekle birlikte, yakınında inşa edilmiş ve tarihi belli olan başka yapılardan hareketle bazı çıkarımlar yapılabilmektedir. Meselâ, türbenin on metre uzağında bulunan çeşmenin 1323 tarihinde yapıldığı düşünülmekte olup, türbenin de çeşme ile aynı tarihte yani 1323 tarihinde yapıldığı genel kabul görmektedir. Türbede Şeyh Çoban ile Şeyh Taceddin-i Arifî ve Şeyh Çoban'ın soyundan gelen Hüseyin'e ait olduğu belirtilen üç mezar bulunmaktadır. Türbe yakınındaki mescit ise, kitabesinden anlaşıldığı kadarıyla Eşref isimli birisi tarafından 1370 yılında tamir ettirilmiştir. Mescidin yanındaki Şeyh Çoban türbesi de 1457 yılında Pir Ahmet Bey'in kölesi Yusuf bin Abdullah tarafından yeniden yaptırılmıştır (Tuncer, 1992: 177; Cirit, 2011: 294; Kaya, 2007: 84; Bilget, 1993: 35-36). Şu halde Şeyh Çoban'ın XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında Sivas'ta yaşadığı anlaşılmaktadır. Öte yandan Ebu'l-Vefa'nın 1107 tarihinde öldüğü göz önünde tutulursa (Ocak, 1994: 347), onun Ebu'l-Vefa'nın çağdaşı ve dolayısıyla müridi olmadığı anlaşılmaktadır. Ebu'l-Vefa'nın halifeleri arasında gösterilmesinin sebebi, Vefaî geleneği içinde yer almasındandır.

Şeyh Çobanla birlikte başka bazı Vefâî şeyhlerinin de Sivas bölgesine gelmiş olması, onun da adı geçen tarikata bağlı bir şeyh olduğuna dair iddiayı ve menakıbnamede Ebu'l-Vefa'nın halifesi olduğuna yönelik bilgiyi desteklemektedir. Bu cümleden olarak, Sivas bölgesine Şeyh Çoban ile aynı dönemde Şeyh Behlül ve Şeyh Marbuzan isimli iki Vefâî şeyhi daha gelmiştir. Bunlardan Şeyh Behlül, Aşağı Baru (Aşağı Tepecik) köyüne yerleşmiş ve burada bir zaviye açmıştır. Şeyh Behlül'ün yerleşmiş olduğu köy Gölova ilçesindeki Şeyh Çoban türbesinin bulunduğu Çobanlı köyüne Suşehri yönünde iki kilometre mesafede olup, anlaşıldığı üzere iki köy birbirine oldukça yakındır. Şeyh Marbuzan ise Zara ilçesinin Tekke köyünde zaviye açarak irşat faaliyetini yürütmüştür. Hatta Şeyh Marbuzan ile Şeyh Çoban'ın bölgeye birlikte geldikleri, Şeyh Marbuzan'ın devesinin Tekke köyüne, Şeyh Çoban'ın devesinin ise Sivas'ta çöktüğü için ilkinin Tekke köyüne, ikincisinin ise Sivas'a yerleştiklerine dair rivayetler mevcuttur. Gölova ilçesine bağlı Çobanlı köyünde bulunan Şeyh Çoban türbesinden hareketle (Yüksel, 1995: 235-230; Yüksel, 2001: 98), Şeyh Çoban'ın Sivas'a gitmeden evvel bahsedilen köyde bir müddet kaldığı ya da etrafında bulunanlardan bir kısmını burada bıraktığı düşünülebilir. Çobanlı köyünde kalanların şeyhlerine duydukları hürmetten dolayı onun adına bir makam inşa ettikleri, sonrasında ise burasının türbeye dönüştüğü akla gelmektedir. Diğer taraftan, Şeyh Çobanla birlikte bölgeye geldiği düşünülen Şeyh Marbuzan zaviyesine ait vakfiyedeki bilgilerden Şeyh Marbuzan'ın türbesi ve zaviyesinin 1274 tarihinde mevcut olduğu anlaşılmaktadır (Yüksel, 1995: 235-230). Hem bu bilgi hem de Şeyh Çoban'a isnad edilen Sivas merkezdeki ve Çobanlı köyündeki her iki türbenin de Selçuklular döneminde yapılmış olması, Şeyh Çoban'ın XIII. yüzyılın sonu ile XIV. yüzyılın başlarında Sivas'ta bulunduğu yönündeki iddialarımızı desteklemektedir. Yine Çobanlı köyündeki türbeden hareketle, onun Anadolu'ya yalnız gelmediği, diğer heterodoks dervişler gibi aşiretiyle birlikte hareket ettiği düşüncesini tarihî kayıtlar kuvvetlendirmektedir. Keza Kırşehir sancağında Çonkara kabilesi arasında Dervişân-ı Şeyh Çoban ismini taşıyan 9 nefer nüfusa sahip bir cemaatin (TD 998/I: 662) tespiti ile Bozok (TD 155: 19) ve Halep (TD 397/I: 461, 482) sancaklarında Şeyh Çoban isimli kişilere rastlanılması onun etki alanını göstermesi açısından önemlidir. Yine XVI. yüzyıl kayıtlarında Sivas'ın Koçhisar kazasında Şeyh Marbuzan isimli bir köyün mevcudiyeti de bu şeyhlerin kalabalık bir grupla dolaştıklarını göstermektedir (TD 583: 7b). Nitekim bahsedilen köy, şeyhin etrafındakiler tarafından kurulmuş olmalıdır. Diğer taraftan Gölova ilçesi hakkında araştırmalar yapan Ayan (2007: 17), Çobanlı köyündeki türbenin giriş kapısı kısmında

Selçuklu simgesi süslemelerin bulunduğu ve türbenin XIV. yüzyıl mimarisi özelliklerini taşıdığını belirtmekle beraber, ona göre türbe Şeyh Çoban'a değil, Yavuz Sultan Selim döneminde yaşamış olan Çoban Baba'ya aittir. Çoban Baba'nın Yavuz Sultan Selim'in Şah İsmail üzerine yaptığı sefer sırasında ordunun iâşesini karşıladığına dair anlatılan kerametten yola çıkılarak ileri sürülen bu görüş, türbenin inşa tarihiyle uyuşmamaktadır. Kanaatimizce Şeyh Çoban ismi zamanla Çoban Baba'ya dönüşmüş olup, Yavuz Sultan Selim ile karşılaşması ve ordunun iâşe meselesini halletmesi gibi hususlar onun Sünni bir derviş olarak kabul edilme eğiliminin bir sonucudur.

Sivas'ta derlenen halk rivayetleri de Şeyh Çoban'ı Vefaî geleneğine bağlamaktadır. Buna göre Şeyh Çoban, Ebu'l-Vefa'dan ders aldıktan sonra Horasan'dan Sivas'a gelerek yerleşmiştir. Halk inanışına göre özellikle sarılık hastalığının iyileştirilmesi için gezilen yedi yatırdan biri de Şeyh Çoban türbesi olup, hacca gidecekler de önce *evliyanın çobanını* ziyaret ederlerdi. Türbede bulunan ahşap topuz, tespih ve sancığın hastaları iyileştirdiğine inanılırdı. Hasta çocukları iyileştirmek için topuzla sırt sıvazlanır, mezar katında taşlar arasında bulunan sudan içilirdi. Yine inanışa göre savaş dönemlerinde topuz kaybolur, savaş bitiminde kanlı bir şekilde geri gelirdi (Özen, 2011: 190). Şeyh Çoban'a nispet edilen Mazgirt'teki türbede de sırt sıvama geleneği halen devam etmektedir. Menakıbnamede (2005: 315) yoldan çıkmışları yola getirdiği ve çaresiz hastalıkları iyileştirdiğine dair bilgiler de onun bu yönüne işaret etmektedir. Diğer taraftan derlemelerde ondan *evliyanın çobanı* olarak bahsedilmesi de önemli bir ayrıntı olarak dikkat çekmektedir. Ona ya isminden ya da yukarıda bahsedilen Vefaî şeyhleri arasındaki konumundan dolayı böyle bir yakıştırma yapılmış olmalıdır. Hatta belki de onların şeyhliğini yaptığı veya tarikatın düşünce ve yayılma politikasında etkili olduğu için derleyen, toparlayan manasındaki Çoban ismiyle anılmıştır. Öte yandan bazı çalışmalarda Necmeddin Kübra'nın halifelerinden olduğuna yönelik rivayetler de aktarılmaktadır (Uzunçarşılı- Edgüer, 1992: 162; Ayverdi, 1974: 852-853). Bu bilgiyi destekleyecek bir kayda rastlanılmamasına rağmen, Kübrevîliğin Sivas'ta yaygın olduğu bilinmektedir. Hatta Kübrevî tarikatının en önemli temsilcilerinden Necmeddin Razi Sivas'ta yaşamış, meşhur eseri *Mirsadu'l-İbad*'ı burada yazmıştır (Kılıç, 2005: 230). Bu tür rivayetleri aslında şehirde Sünni geleneğin ağırlığıyla izah etmek mümkündür. Sünni halk muhtemelen onu da kendileri gibi kabul etme eğiliminde olmuş, bu yüzden o bazı çevrelerde Kübrevî olarak kabul edilmiş olmalıdır. Ayrıca Çobanlı köyünde de onun Yavuz Sultan Selim döneminde yaşamış Sünni bir şeyh olduğu yönündeki bilgi buradaki anlayışla paralellik göstermektedir. Yine Vefaî

şeyhi olan Şeyh Marbuzan zaviyesine ait vakfiyede ondan *el-Vefâi el-Haneft* (Yüksel, 1995: 237) şeklinde bahsedilmesi de aynı çerçevede değerlendirilebilir.

Etrafindakilerin bir kısmını Çobanlı köyünde bırakarak Sivas'a giden Şeyh Çoban'ın hemen bir zaviye kurduğu, zaviye çevresinin ise nüfus olarak zamanla Sivas'ın önemli bir mahallesine dönüştüğü görülmektedir. Burada Şeyh Çoban'ın Şeyh Behlül ile Şeyh Marbuzan'ı kırsalda bırakarak neden Sivas gibi önemli bir şehre gitmeyi tercih ettiği üzerinde durulmalıdır. İlginç olan husus gayri Sünni şeyhlerin genellikle kırsal alanı kendilerine yaşam alanı kabul etmelerine rağmen, onun Sivas gibi önemli şehre yönelerek buraya yerleşmesidir. Babaî isyanının etkisiyle Selçuklu yönetiminin gayri Sünni gruplar üzerindeki baskısını arttırdığı bir dönemde Sivas'a gitmesinin sebebi ne olabilir? O, böylece bir taraftan şehir halkına da nüfuz ederek irşat alanını genişletmek istemiş, bir taraftan da devlet kademesine yakınlaşmayı denemiş olmalıdır. Her ne kadar Selçuklu yönetimi Babaî isyanından sonra gayri Sünni şeyhler ve gruplar üzerinde baskısını arttırmış olsa da paradoksal bir şekilde bir yandan da onlara olan desteğini sürdürmeye devam etmiştir. Bu durum onların nüfuzu altında büyük bir kalabalığın bulunmasıyla açıklanabilir. Bu yüzden Selçuklu sultanları ve şehzadeleri dervişlerin desteğini almaya gayret etmişlerdir. Nitekim Şeyh Behlül ve Şeyh Marbuzan'ın kurduğu zaviyelere Selçuklu politikasının bir gereği olarak III. Gıyaseddin Keyhüsrev (1266-1284) tarafından vakıflar tahsis edildiği bilinmektedir (Yüksel, 1995; Yüksel, 2001). O halde Şeyh Çoban'ın da Selçuklu yönetimi tarafından desteklenmiş olması ve zaviyesine vakıflar tahsis edilmiş olması muhtemeldir. Her ne kadar Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde yapılan araştırmalarda Şeyh Çoban zaviyesine ait bir vakfiye kaydına ulaşılamasa da, tahrir kayıtları Şeyh Çoban zaviyesine bağlanan vakıflara dair önemli bilgiler içermektedir. Bu bağlamda, tahrirlerde tespit edilen zaviye vakfının da III. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından verilmiş olması kuvvetle muhtemeldir. 1576 tarihli evkaf defterinden elde edilen bilgilere göre Bey Pınarı, Eymirhan ve Ayazma gibi bazı köylerin malikâne ve divani hisseleri zaviyenin giderlerine ayrılmıştır. Buralardan elde edilen gelirlerin 3 akçesi zaviye şeyhine ayrılmışken kalanı ise burada konaklayan yolcuların giderlerine tahsis edilmiştir (TD 583: 7b).

Zaviye çevresinde oluşan mahallenin ilk sakinlerinin onun etrafında bulunan müritler olduğuna kuşku yoktur. Nitekim Sivas'a ait 1454 tarihli ilk tahrir defterinde mahallede ikamet eden 19 neferden 8'i derviş olarak kaydedilmiştir (TD 2: 470, 471). Bunların mahallenin ilk sakinleri olan dervişlerin soyundan geldiği kabul edilebilir.

1572 tarihli tahrir defterinde ise mahallede yaşayan dervişlerden bahsedilmezken, Şeyh Çoban zaviyesinin şeyhliğini yapmakta olan Şeyh Hüseyin'den söz edilmektedir (TD 14: 15a/b). Yine 1576 tarihli evkaf defterinde zaviye şeyhinin Şeyh Çoban evladından Hüseyin Çelebi olduğu belirtilmektedir (TD 583: 7b). Defterlerde Şeyh Hüseyin ve Hüseyin Çelebi olarak zikredilen kişi muhtemelen aynıdır. Şeyh Çoban türbesinde medfun ve Hüseyin Râî'nin evlatlarından olduğu belirtilen Hüseyin'in de bahsedilen kişi olma ihtimali bir hayli yüksektir. Ayrıca burada dikkat çeken başka bir husus Osmanlı döneminde tespit edilen zaviye şeyhi ile Şeyh Çoban'ın Ebu'l-Vefa menakıbnamesinde geçen isminin aynı olmasıdır. İkisinin de Hüseyin adını taşıması menakıbnamedeki bilgiyi destekler mahiyettedir. Zira ad verme geleneğinin bir uzantısı olarak onun adının neslinden gelenlere verilmeye devam ettiği söylenebilir. Burada üzerinde durulması gereken diğer bir husus ise 1454 tarihli defterin aksine 1572 tarihli tahrirde dervişlerden bahsedilmemiş olmasıdır. Bu durum, aradan geçen süre zarfında Vefaî geleneğinin yavaş yavaş kırılmaya başladığı, ilk dervişlerin soyundan gelenlerin zaviye ve türbeye vakfedilen gelirlerin de etkisiyle şehrin siyasî, içtimai ve iktisadî yapısına ayak uydurdukları şeklinde açıklanabilir. Şehrin Sünni karakteri daha ilk baştan gayri Sünni dervişleri etkilemeye başlamış ve belki de Şeyh Çoban'ın Sünni bir derviş hatta Kübrevî olduğu yönündeki inanç daha bu dönemde oluşmaya başlamıştır.

Sivas'tan Tunceli'ye: Şeyh Çoban Ocağı

Vefaî şeyhi olduğunu ve yaşamının önemli bir kısmını Sivas'ta geçirdiğini ifade ettiğimiz Şeyh Çoban adıyla merkezi Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde olan bir Alevi ocağı bulunmaktadır. Rivayete göre o, 7. İmam Musa Kazım soyundan gelmekte olup türbesi Mazgirt'tedir (Onarlı, 1999: 26). Türbe olarak bilinen yer muhtemelen tahrir kayıtlarında Şeyh Çoban zaviyesi olarak geçen yerden başkası değildir. Defterlerde zaviyenin hangi köyde olduğuna dair herhangi bir bilgi mevcut olmamakla birlikte, Aksüt (2009: 218) zaviyenin Munzur suyu kenarında bulunan Hazirge köyünde olabileceğini belirtmektedir. Fakat zaviyenin şuan Şeyh Çoban türbesi olarak bilinen yerde, yani Mazgirt merkezde bulunduğu söylenebilir. Şeyh Çoban isimli zaviye zamanla onun türbesi olarak kabul edilmiş olmalıdır. Diğer taraftan II. Mahmut dönemine ait bir belgede Mazgirt'te olduğu belirtilen Bektaşî tekkesinin de aynı yer olması ihtimal dâhilindedir (Çakmak, 2013: 376). Bu bilgiden hareketle burasının bir müddet civardaki Bektaşîler tarafından kullanıldığı düşünülebilir. Yine ilk kayıtlarına

Osmanlı dönemi kaynaklarında rastlanılan zaviye, muhtemelen Selçuklular döneminde yapılmıştır. Tahrir defterlerindeki bilgilere göre Mazgirt nahiyesine bağlı Hozinkığ ve Hazirge köylerinin geliri zaviyenin giderlerine tahsis edilmiştir. Zaviye gelirinden 3 akçe zaviye şeyhine, 1 akçe aşçıya ve 7 akçe yemek için ayrılmıştır (TD 998/I: 166, 173; TD 164: 72b, 142a; Ünal, 1999: 165). Mazgirt'te zaviye ve türbeden başka bir de Şeyh Çoban ismini taşıyan tepenin olması dikkat çekicidir (Yaman, 2006: 135).

Bölgede Şeyh Çoban isimli bir zaviye ile tepenin bulunması Şeyh Çoban'ın bir müddet burada bulunmuş olabileceğini, hiç olmazsa ona bağlı grupların bölgede bulduklarını göstermektedir. Yukarıda Şeyh Çoban'ın kalabalık bir grupla hareket ettiğini belirtmiştik. Dervişân-ı Şeyh Çoban cemaatinin tespiti bu durumu açıkça göstermektedir. Ayrıca tahrir defterlerinde sık sık geçen *Şeyh Çoban evladı* ibaresi üzerinde de durulmalıdır. Bu bağlamda evladı ibaresi ile sadece onun neslinden gelenlerin değil, aynı zamanda tasavvufi görüşlerini devam ettirenlerin de kastedilmiş olabileceğini ifade etmeliyiz. Bununla ilgili olarak Hasankef'teki Şeyh Çoban zaviyesi ve türbesinden sorumlu 14 nefer (TD 998/I: 58, 67; MAD 4540: 13; TD 552: 35a; TD557: 6a; TD 97: 200a), Niğde kazasının Şeyh Çoban köyünde bulunan Pehlivan Gazi zaviyesinden sorumlu 22 nefer (TD 455: 772-773) ve son olarak yine Niğde kazasının Develi nahiyesine bağlı Kulpak köyünde yaşayan 12 nefer *Şeyh Çoban evladı* zikredilebilir (TD 455: 773; TD 387/I: 197). Bu çerçevede Tunceli'de bulunan zaviye ile ilgili açık bir ifadeye rastlanılmasa bile, zaviye büyük bir ihtimalle Şeyh Çoban'ın ya neslinden gelenler ya da takipçileri tarafından inşa edilmiştir. Bu itibarla zaviyenin Vefaî dervişleri tarafından inşa edildiği söylenebilir. Bir diğer husus ise, Şeyh Harun ve Seyyid Mahmud Hayranî örneklerinde de olduğu gibi (Gülten, 2012), Tunceli bölgesinde rastlanılan pek çok dervişe Orta Anadolu'da da rastlanması, Tunceli bölgesi ile Orta Anadolu arasında kuvvetli bir bağın olduğunu göstermektedir. Bu itibarla Anadolu'ya gelen dervişlerin ilk duraklarından biri de Tunceli bölgesi olmalıdır. Tunceli bölgesine gelen dervişler ve onlara bağlı gruplar burada bir müddet kaldıktan sonra Anadolu'nun muhtelif yerlerine dağılmışlardır. Şeyh Behlül ve Şeyh Marbuzan zaviyelerinin bulunduğu bölgenin vakfiyelerde Azerbaycan yolu (Yüksel, 2001: 99) üzerinde diye tarif edilmesi belki de bu bağlantıyı sağlayan güzergâhı işaret etmektedir.

Tunceli bölgesindeki ocakların anlatıldığı bir çalışmada, kaynak belirtilmeden Şeyh Çoban'ın Moğol istilasından kaçarak Tunceli'nin Hozat ilçesine bağlı Kuru kö-

yüne yerleştiği, bu sırada Koru köyünün ünlü Türkmen babası Sarı Saltık'ın atlarının yetiştirildiği bir hara olduğundan bahisle, yoksul olan Çoban Dede'yi Sarı Saltık'ın bir süre yanına aldığı iddia edilmektedir. Aynı çalışmada Sarı Saltık'ın Çoban Dede'nin müşidi olduğu ve onun izniyle Mazgirt'in İsmaili köyüne yerleştiği de ifade edilmektedir (Saltık, 2009: 191). Bu satırlar bölgede bulunan ocaklar arasındaki nüfuz mücadelesinin bir yansımasından başka bir anlam ifade etmeyip, Sarı Saltık ocağının müşit ocak olduğuna dair ileri sürülen bir görüştür. Bu ifadeler tarihî gerçeklikle bağdaşmasa da yine de Sarı Saltık ve Şeyh Çoban arasındaki bir bağlantının işareti olarak değerlendirilebilir. Buna göre Sarı Saltık ocağına ait bazı şecerelerde Sarı Saltık'ın da Ebu'l-Vefa'nın soyundan geldiği yönünde bilgilere rastlanılmaktadır (Çakmak, 2009: 363). Böylece her iki ocak da aynı geleneğe bağlanmakta ve aynı kişinin görüşlerinden beslenmektedir. Tunceli bölgesindeki ocaklar üzerinde Ebu'l-Vefa etkisi, Şeyh Çoban ve Sarı Saltık ocaklarıyla da sınırlı olmayıp Ağuiçenler (Birdoğan, 1995: 263), Delil Bircan (Saltık, 2009: 155) ve Üryan Hızır (Gülten, 2010) ocaklarında da görülmektedir. Öte yandan merkezi Tunceli dışında olan İmam Zeynel Abidin, Dede Karakın (Stump- Karakaya, 2013: 263-284) ve Kara Pirbad (Birdoğan, 1995: 219) ocakları da Ebu'l-Vefa'ya bağlanmaktadır. Bu itibarla öncelikle Bektaşî tarikatını etkileyen Vefaî tarikatının bu yolla Aleviliğin fikri alt yapısında da önemli bir yer edindiği anlaşılmaktadır. Mazgirt'teki Şeyh Çoban zaviyesinde faaliyet gösteren dervişlerin Vefaî tarikatına mensup olmaları sonrasında burasının Bektaşiler tarafından kullanılması bu geçişgenliği açık bir şekilde göstermektedir. Son olarak Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin Anadolu'daki etkisine dair mühim çalışmalar olmakla birlikte (Ocak, 2011b), Alevi ocaklarına ait şecereler ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde rastlanan Ebu'l-Vefa zaviyelerinden (TD 575: 14a; MAD 262: 3; İE. EV: 23/2725) yola çıkılarak onun Anadolu'daki etkisini ayrıntılı bir şekilde ortaya koymak gerektiğini belirtmeliyiz.

Diğer Türbe, Zaviye ve Köyler

Şeyh Çoban'a dair bilgiler yukarıda belirtilenlerle sınırlı olmayıp Şeyh Çoban adını taşıyan bir başka zaviye, türbe ve köy Hasankeyf'te tespit edilmektedir. Hasankeyf köprüsünün yanında bulunan zaviye, yol güzergâhı üzerinde olması hasebiyle dikkat çekici bir konumda inşa edilmiştir (Erpolat, 2011: 1397). 1530 tarihinde 1300 akçe hâsılı olan zaviyenin 33 nefer görevlisi bulunmaktaydı. Kanuni dönemine ait olan başka bir defterde ise zaviyenin geliri 6120 akçe olarak kaydedilmiştir. Önceki tahrirlerde tespit edilememekle birlikte zaviyenin bulunduğu Beşirli nahiyesinde Şeyh

Çoban isimli bir de köye rastlanılmaktadır. 1565 tarihinde köy gelirleri Şeyh Çoban zaviyesinin giderleri için vakfedilmiştir. Köy muhtemelen zaviye çevresinin zamanla nüfus alması sonucunda kurulmuş ve zaviyenin adını almıştır. 14580 akçe gibi yüksek bir gelire sahip olan zaviyenin 11380 akçelik geliri -mufassal defterde 11480 akçe- adı geçen köyden karşılanmaktaydı. Zaviyenin yol güzergâhı üzerinde olmasından ötürü zaviye gelirinin de herhangi bir zaviye vakfına göre oldukça yüksek olduğu söylenebilir. 1567 tarihli mufassal defterde köyde yaşayan 74 neferden 14'ü *Şeyh Çoban evladı* olarak kaydedilmiştir (TD 998/I: 58, 67; MAD 4540: 13; TD 552: 35a; TD 557: 6a; TD 97: 200a). Her türlü vergiden muaf tutulan bu kişiler Mazgirt de olduğu gibi muhtemelen Vefâî tarikatına mensuptular. Evliya Çelebi de bu zaviyeyi görmüş ve burada bir gece konaklamıştır. Zaviyenin yanında aynı isimle anılan bir köprünün olduğunu belirten Evliya Çelebi, köprüyü inşa eden kişinin Âl-i Çobaniyan'dan bir padişah olduğunu belirtir. Evliya'nın ondan niçin padişah olarak bahsettiği anlaşılama-makla birlikte ona göre bu kişi, *bu mahall-i fezada bir bağ-ı irem içre bir mesiregâh kubbede medfundur* (Seyahatname, 2010: 322). Evliya Çelebi'nin belirttiği türbenin izine 1865 tarihli bir belgede rastlanılmaktadır. Belgeye göre de türbe Şeyh Çoban'a aittir (İ.MVL: 533). Bu son örnekle beraber Şeyh Çoban'a ait olduğu belirtilen şimdilik dört türbe tespit edilmiştir. Araştırmanın derinleştirilmesiyle başka yerlerde de ona atfedilen türbelerin tespit edilmesi şartırcı olmayacaktır.

Şeyh Çoban isimli bir başka zaviye, Niğde kazasının Develi nahiyesinin Kulpak köyündeydi. 1518 tarihinde 36 neferin yaşadığı köyde 12 nefer derviş olarak kaydedilmiştir. Bunların *Şeyh Çoban evladı* olduğu bu tarihten sonraki belgelerde açıkça anlaşılmaktadır. 1530 tarihine geldiğinde zaviyenin ismi Şeyh Hamid² bin Şeyh Çoban şeklinde kaydedilmiştir (TD 455: 773; TD 387/I: 197). Yine aynı nahiyede Şeyh Çoban isimli bir de köy mevcuttur. Adı geçen köyde Seyyid Gazi'nin yaranı olduğu belirtilen Pehlivan Gazi'nin adını taşıyan bir de zaviye bulunmaktadır. Köyde yaşayan 22 nefer *Şeyh Çoban evladından* olduğu için her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Onların muafiyetleri önce Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından verilmiş, sonra II. Mehmet tarafından da aynen kabul edilmiştir (TD 455: 772-773). Develi nahiyesinin Kulpak köyünde bulunan Şeyh Çoban zaviyesi ile aynı nahiyede bulunan Şeyh Çoban köyü bahsedilen bölgeye Şeyh Çoban evladının yoğun olarak geldiğini göstermektedir. Ayrıca, Pehlivan Gazi zaviyesinin yönetiminin de Şeyh Çoban evladının elinde olması (TD 565: 154b), onların bölgede önemli bir nüfuzla sahip olduklarına işaret etmektedir.

2 Evkaf defterinde bu isim Hamza olarak geçiyor.

Orta Anadolu’da Aksaray kazasında da diğer adı Ali Çelebi olan Şeyh Çoban zaviyesi tespit olunmaktadır. 1584 tarihli tahrir defterinde harap olduğu belirtilen zaviyenin sonradan hizmete açıldığı ve 1859 tarihine kadar da faaliyette olduğu anlaşılmaktadır (Yörük, 2002: 239). 1584 tarihinde bir mezranın yarım ve iki mezranın dörtte bir hissesi ile zemin ve bağdan oluşan vakfın, zaviyenin tekrar faal hale gelmesinde etkili olduğu düşünülebilir. II. Bayezid döneminde Hüseyin bin Hacı Gaybi tarafından tasarruf edilen zaviyenin geliri zaman zaman artmış veya eksilmiştir (TD 565: 184b; TD 387: 136; TD 584: 81b). Son olarak, Şeyh Çoban isimli diğer bir zaviyeye Karahisar-ı Sahip sancağının Kayrhisar nahiyesinde rastlanılmaktadır. Zaviye hakkında detaylı bilgi mevcut olmayıp, sancağa ait 1575 tarihli evkaf defterinde adı geçen nahiyenin Ayasini karyesindeki bir çiftlik yerin Şeyh Çoban zaviyesinin vakfı olduğundan bahsedilerek, burasının sonradan tımara verildiği ifade edilmektedir (TD 575: 29a). Sancağa ait mufassal tahrir defterlerinde adı geçen köyde bir zaviye bulunduğuna dair herhangi kayıt yoktur (TD147: 104; TD 154: 39b). Bu yüzden zaviye hakkında detaylı bilgi elde edilememiştir. Aynı nahiyede Ebu’l-Vefa isimli bir zaviyenin bulunması (TD 575: 14a), Vefailerin bölgede bulduklarını göstermekte olup Şeyh Çoban ve Vefailik ilişkisi burada da kendini göstermektedir.

Yukarıda bahsedilen zaviye ve türbelerin dışında Şeyh Çoban isimli köyler de tespit edilmektedir. Hasankeyf ve Niğde sancaklarındaki köylerden başka, Tokat kazasına bağlı Yıldız nahiyesinde (TD 387/II: 449; TD 14: 333a), Urfa sancağının Şehir nahiyesinde (TD 998/I: 206) ve Kastamonu sancağının Ayandon ve Küre nahiyelerinde (TD 438/II: 633, 640) Şeyh Çoban adlı birer köy daha bulunmaktadır.

Sonuç

Anadolu’nun İslamlaşmasında rol oynayan en önemli tarikatlardan biri de Vefâî tarikatıdır. Tarikatın kurucusu Ebu’l-Vefa Bağdadî, halifelerinden bazıları Anadolu’nun irşadı için görevlendirmiştir. Doğrudan halifesi olmamakla birlikte Vefâî geleneği içinde yer alan Şeyh Çoban da bunlardan birisidir. O, heterodoks şeyhlerin aksine kendisine Sivas şehrini irşat alanı olarak seçmiş ve burada faaliyetlerini sürdürmüştür. Öldükten sonra buradaki türbesine defnedilmiştir. Sivas’ta onun Vefâî olduğu bilinmesine rağmen, Kübrevî olduğuna dair rivayetler onu Sünni bir şeyh olarak kabul etme eğiliminin bir tezahürüdür. Diğer taraftan, onun etkisi sadece Sivas ile sınırlı kalmamış, etrafındaki müritlerinin Anadolu’nun muhtelif yerlerine dağılması sonucunda Hasankeyf, Niğde, Çemişgezek (Tunceli), Karahisar-ı Sahip gibi pek çok yerde adına

zaviye ve türbeler inşa edilmiştir. Konumuz açısından bunlar arasında en dikkat çekici olanı bugün Tunceli'nin Mazgirt ilçesinde bulunan zaviye ve türbedir. Bölgedeki Şeyh Çoban ocağının kurulmasında ve ocağa Şeyh Çoban'ın adının verilmesinde bu zaviyenin etkisi önemlidir. Zaviye Şeyh Çoban'ın bölgede bir müddet kaldığını veya en azından onun ya soyundan ya da takipçilerinden bazılarının burada faal olduğunu göstermektedir. Kayıtlarda Şeyh Çoban evladına yapılan atıflar bu iddiayı destekler mahiyettedir. Vefaî olduğu bilinen bir kişinin bir Alevi ocağının kurucusu olarak kabul edilmesi Vefaîlik ve Alevilik arasındaki ilişkiyi açık bir şekilde göstermektedir. Zaviyenin Vefaî dervişlerinden sonra Bektaşîler tarafından da kullanılmış olması Vefaî geleneğinin Bektaşîler vasıtasıyla Aleviliğe tesir etmiş olabileceğini göstermektedir. Hitap ettikleri sosyal tabanın aynı olması bu geçişgenlikte oldukça önemlidir. Son olarak pek çok Alevi ocağına ait şecerelerde Ebu'l-Vefa Bağdadî'nin adına rastlanılmasına rağmen mahiyeti açık olmayan Vefaîlik ve Alevilik ilişkisi bu çalışma ile belgelerin el verdiği ölçüde ortaya konulmuştur. Bu bağlamda, Anadolu Aleviliğinin fikri alt yapısını oluşturan tarikatlardan birinin belki de en önemlisinin Vefaîlik olduğu ifade edilebilir.

KAYNAKLAR

I. Arşiv Belgeleri

A. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1. Tahrir Defterleri (TD): 2, 147, 155, 387/I-II, 397/I, 455, 998/I.
2. Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): 262, 4540.
3. İrade Meclis-i Vala (İ. MVL): 533.
4. İbnülemin Vakıf (İE. EV): Dosya 23/Gömlek 2725

B. Kuyûd-ı Kadîme Arşivi Tahrir Defterleri (TD): 14, 97, 164, 552, 557, 575, 583.

II. Araştırma ve İncelemeler

Aksüt, Hamza (2009), *Aleviler*, Ankara.

Ayan, Dursun (2007), *Çoban Baba Efsanesi ve Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Seferi*, Ankara.

Ayverdi, Ekrem Hakkı (1974), *Osmanlı Mimarisinde Fatih Devri (1451-1481)*, Cilt 4, İstanbul.

Bilget, Burhan (1993), *Sivas Anıt Mezarları*, Ankara.

Birdoğan, Nejat (1995), *Anadolu ve Balkanlar'da Alevi Yerleşmesi*, İstanbul.

Cirit, Saim (2011), *Eratna Beyliği Mimarisi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*, Konya.

Çakmak, Yalçın (2013), “Tunceli-Dersim’de Sarı Saltık Kültü ve Ocağı”, *Alevi Ocakları ve Örgütlenmeleri*, Hazırlayan. Erdal Gezik- Mesut Özcan, Ankara.

Erpolat, Mehmet Salih (2011), “Tahrir Defterlerinde Yol Güvenliğine Dair Notlar (Diyarbakir Beylerbeyliği)”, Cilt III, *CIEPO 6. Ara Dönem Sempozyumu 14-17 Nisan 2011*, Uşak.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi (2010), Cilt 4, Haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, İstanbul.

- Es-Seyyid Ebu'l-Vefa Menakıbnâmesi* (2006), Haz. Dursun Gümüşoğlu, İstanbul.
- Gülten, Sadullah (2010), “Üryan Hızır Menakıbnamesi”, *Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları Dergisi*, Sayı 3.
- Gülten, Sadullah (2012), “Baba Mansur’dan Şeyh Harun’a: Bir Alevi Ocağının Tarihsel Kökenine Dair Bazı Gözlemler”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı 63, Ankara.
- Karamustafa, Ahmet T. (2005), “Yesevîlik Melâmîlik, Kalenderîlik ve Anadolu Tasavvufunun Kökenleri Sorunu”, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf ve Sufiler*, Haz. Ahmet Yaşar Ocak, Ankara.
- Kaya, Aslı (2007), Sivas İl Merkezinde Türk Devri Türbe Mimarisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.
- Kılıç, Rüya (2005), “Anadolu Selçukluları ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *Bilig*, Sayı 33.
- Özen, Kutlu (2011), *Sivas Efsaneleri*, Sivas.
- Tuncer, Orhan Cezmi (1992), *Anadolu Kümbetleri: Beylikler ve Osmanlılar Dönemi*, Cilt 3, Ankara.
- Saltık, Veli (2009), *Tunceli’de Aşiret- Oymak- Ocaklar*, Ankara.
- Stump-Karakaya, Ayfer (2013), “The Wafa’iyya, The Bektashiyye and Genealogies of ‘Heterodox’ Islam in Anatolia: Rethinking The Köprülü Paradigm”, *Turcica*, Sayı 44.
- Şahin, Haşim (2013), “Vefâiyye”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Cilt 42, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1994), “Ebu'l-Vefa el-Bağdadi”, *DİA*, Cilt 10, İstanbul.
- Ocak, Ahmet Yaşar (2011a), “Babaîler İsyanından Kızılbaşlığa: Anadolu’da İslam Heterodoksisinin Doğuş ve Gelişim Tarihine Kısa Bir Bakış”, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, İstanbul.
- Ocak, A. Yaşar (2011b), *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci (Kolonizatör) Derviş Yahut Vefaiyye ve Yeseviyye Gerçeği: Dede Garkın ve Emirci Sultan*, Ankara.

- Onarlı, İsmail (1999), “Mazgirt’te Şeyh Çoban Ocağı”, *Cem*, Sayı 92.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı- Edgüer, Rıdvan Nafiz (1992), *Sivas Şehri*, Haz. Recep Toparlı, Erzurum.
- Ünal, M. Ali (1999), *XVI. Yüzyılda Çemişgezek Sancağı*, Ankara.
- Yaman, Ali (2006), *Kızılbaş Alevi Ocakları*, Ankara.
- Yaman, Ali (2011), “Alevilikte Ocak Kavramı: Anlam ve Tarihsel Arka Plan”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, Sayı 60, Ankara.
- Yörük, Doğan (2002), *XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya.
- Yüksel, Hasan (2001), “Bir Babaî (Vefaî) Şeyhi Zaviyesi (Şeyh Behlül Baba)”, *Osmanlı Araştırmaları*, Cilt XXI.
- Yüksel, Hasan (1995), “Selçuklular Döneminden Kalma Bir Vefaî Zaviyesi (Şeyh Marbuzan Zaviyesi)”, *Vakıflar Dergisi*, Cilt XXV, Ankara.

DIE BILDUNG EINER HETERODOXEN DERWISCH-IDENTITÄT ODER VOM VEFAITUM ZUM ALEVITENTUM: ÜBER ŞEYH ÇOBAN UND SEINE ANHÄNGER

Sadullah GÜLTEN¹

Fazit

Es ist bekannt, dass viele Bruderschaften bei der Islamisierung Anatoliens einen Beitrag geleistet haben. Zweifellos zählt auch die Bruderschaft der Vefaî zu ihnen. Die Vefaî-Bruderschaft, die von Ebu'l-Vefa Bağdadî in Irak gegründet wurde, verbreitete sich rasch unter den Turkmenen, mit denen sie auch nach Anatolien kam. Zu den einflussreichsten Persönlichkeiten, die diese Bruderschaft in Anatolien verbreitet haben, können hier u.a. Dede Karkın, Şeyh Behlül und Şeyh Marbuzan gezählt werden. Şeyh Çoban persönlich wird auch in der Heiligenvita von Ebu'l-Vefa Bağdadî, wo dessen Leben und Wundergeschichten geschildert werden, als einer seiner Nachfolger erwähnt. Şeyh Çoban selbst ist eine historische Persönlichkeit, die wie viele nicht sunnitische Derwische auch von den Wundergeschichten über ihn übertroffen wird. Als Oberhaupt seines Volksstammes und seiner Novizen ließ sich der Scheich (şeyh) in Sivas nieder und setzte hier seine geistige und moralische Unterweisung in der von ihm gebauten Sufizelle (zaviye) fort. Der Seldschukische Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev III. (1266-1284), der sich die Unterstützung des Şeyh Çoban sichern wollte, stellte seiner Sufizelle Fromme Stiftungen zur Verfügung, um die Kosten der Zelle zu finanzieren. Während die Region, in der sich die Sufizelle befindet, mit der Zeit auch bedingt durch die Unterstützung des Staates ein wichtiger Stadtteil von Sivas wurde, integrierten sich auch die Derwische durch die Frommen Stiftungen in die Sozialstruktur der Stadt. Wenn er auch in den mündlichen Volksquellen der Stadt Sivas als Scheich der Vefai-Bruderschaft (Vefaî şeyhi) bekannt ist, so enthalten einige Arbeiten auch Angaben darüber, dass er ein Angehöriger des sunnitischen Kübrevî-Ordens sei. Dies kann sicherlich damit erklärt werden, dass die Stadt Sivas mehrheitlich sunnitischen Glaubens war. Andererseits stellt sich heraus, dass er, nach dem sich seine Stammesangehörigen und Novizen in die verschiedenen Gegenden Anatoliens verstreut haben, zu einer wichtigen Kult-Person unter den Turkmenen wurde. In dieser Hinsicht

¹ Doç. Dr., Üniversitesi Ordu, Dega e Historisë

wurden in verschiedenen Orten Anatoliens Şeyh Çoban genannte Sufizellen eröffnet und religiöse Städte und Mausoleen gebaut. So zählen neben dem Mausoleum in der Nähe der Şeyh Çoban Sufizelle in Sivas auch das Mausoleum in dem Dorf Çobanlı der Kreisstadt Gölova in Sivas sowie das Mausoleum in der Kreisstadt Mazgirt in Tunceli und schlussendlich die Şeyh Çoban Mausoleen in Hasankeyf dazu. Wiederum gibt es Şeyh Çoban-Sufizellen in Niğde, Hasankeyf, Aksaray, Çemişgezek (Tunceli) und in dem Bezirk (sancak) Karahisar-1 Sahip und Şeyh Çoban genannte Dörfer in Hasankeyf, Niğde, Tokat, Urfa und im Bezirk Kastamonu. Er wird auch aufgrund des Kults, welcher sich um ihn herum gebildet hat, als Gründer der Şeyh Çoban genannten alevitischen Trägerfamilie (ocak) angenommen, die ihr Zentrum in der Kreisstadt Mazgirt in Tunceli hat. Alle Mausoleen, Sufizellen und Dörfer weisen daraufhin, dass er mit einer zahlenmäßig großen Menschenmenge agierte. Ausgehend von Formulierungen wie “Derwische der Şeyh Çoban Gemeinschaft” (Dervîşân-ı Şeyh Çoban cemaati) oder “Kinder von Şeyh Çoban” (Şeyh Çoban evladi), welche öfters in den historischen Dokumenten benutzt werden, gesagt werden, dass die Gruppen in seinem Umfeld aus vielen Menschen bestanden. Mit der Formulierung “Kinder von Şeyh Çoban” durften nicht nur Menschen gemeint sein, die von ihm abstammen, diese Formulierung müsste zugleich auch für jene gelten, die seinen mystischen Ansichten folgten. Dieser Umstand verdeutlicht, dass die Derwische des Vefâî-Ordens neben den oben erwähnten Sufizellen auch in der Sufizelle in Mazgirt lebten. Berücksichtigt man darüber hinaus, dass die hiesige Sufizelle eine Weile auch von den Bektaschi benutzt wurde, wird die starke Bindung zwischen dem Vefâîtum und dem Bektaşîtum deutlich. Davon ausgehend lässt sich sagen, dass die Ansichten, die dem Vefâî-Orden eigen waren, über das Bektaschîtum auch Einfluss auf die alevitischen Gruppen ausübten. Damit wurde ein Ordensführer (şeyh), von dem man wusste, dass er ein Vefâî war, als Gründer einer alevitischen Trägerfamilie (alevi ocağı) akzeptiert. Die vorliegende Arbeit handelt von der Reise des Şeyh Çoban nach Anatolien, von seiner Niederlassung in der Stadt Sivas und von der Entstehung vieler Sufizellen, Mausoleen, Stadtteile und Dörfer in verschiedenen anatolischen Regionen, die alle den Namen Şeyh Çoban tragen sowie davon dass ein Scheich eines Vefâî-Ordens als Gründer einer alevitischen Trägerfamilie anerkannt wird. Die Arbeit wird wiederum ausgehend von der Şeyh Çoban-Trägerfamilie (ocak) untersuchen, welche Rolle die Personen, die Einfluss auf das religiöse und politische Gefüge des Landes ausgeübt haben, bei

der Benennung und der Entstehung der alevitischen Trägerfamilien gespielt haben. Es wird versucht, diese Themen im Lichte der Heiligenvita von Ebu'l-Vefa und der Steuerregister – des Osmanisches Staates – näher zu beleuchten.

Schlüsselbegriffe: Şeyh Çoban, Ebu'l-Vefa, Heiligenvita (Menakıbname), Alevitische Trägerfamilie (Alevi ocağı), Tunceli, Sivas, Sufizelle (zaviye), Mausoleum (türbe), Steuerregister (tahrir defterleri).